

ШЛЯХАМИ ВІДКРИТТІВ, ПОЛЯМИ БИТВ, ЗАЛАМИ ПЕРЕГОВОРІВ

Рецензія на книгу: Schorn-Schütte L. Konfessionskriege und europäische Expansion. Europa 1500–1648. – München: C.H. Beck, 2010. – 276 S.

**КАРІКОВ С.А.,
кандидат
історичних наук,
доцент кафедри
соціальних і
гуманітарних
дисциплін,
Національний
університет
цивільного захисту
України**

У рецензії розглянуто проблему конфесійних війн і європейської експансії протягом раннього Нового часу. Зазначено, що Л. Шорн-Шютте характеризує зміни в європейському суспільстві як процес міжнародного значення. Зроблено висновок щодо впливу географічних відкриттів, військових конфліктів, дипломатичних переговорів на подальший історичний розвиток світу.

Ключові слова: Європа, конфесійна війна, експансія, історіографія, суспільство, ранній Новий час, конфесія, ідентифікація.

Історія Європи раннього Нового часу – період, насичений подіями першорядного значення в усіх сферах суспільного розвитку. Великі Географічні відкриття, занепад ремісничого та піднесення мануфактурного виробництва, утворення буржуазії і пролетаріату, формування абсолютних монархій, Реформація й конфесіоналізація, Відродження в художній культурі, становлення європейських націй – всі ці процеси, тісно переплетені між собою, утворюють історичний ландшафт Європи XVI–XVII століть. Дослідники продовжують пошуки відповідей на запитання, якими ж причинами були зумовлені згадані процеси, яким був їх вплив на тогочасне суспільство, яке місце в історії людства посідає період раннього Нового часу. Проблеми соціально-економічної, політичної, дипломатичної, релігійної, ідеологічної, культурної історії XVI–XVII століть зберігають актуальність і нині, коли ми прагнемо з'ясувати витоки сучасної цивілізації.

Зрозуміло, наскільки значущим є дослідження навіть однієї сфери серед зазначених. Класичні праці Ф. Броделя, присвячені динаміці зростання європейського капіталізму, Й. Хейзінги, який висвітлює проблеми культурної трансформації Західної Європи протягом пізнього Середньовіччя, мають першорядне значення не тільки для вивчення економіки або куль-

тури, але й для розуміння розвитку європейського суспільства протягом раннього Нового часу як цілісності. Постає закономірне питання: наскільки успішною може стати реконструкція такої цілісності в межах єдиного узагальнюючого дослідження?

Відповідь, зрозуміло, передусім залежить від автора. Професор нової історії Гете-Університету (Франкфурт-на-Майні) Луїза Шорн-Шютте є дослідницею, яка вже здійснила вагомий внесок у вивчення періоду раннього Нового часу. Її попередні книги були присвячені перш за все проблемам німецької історії – Реформації, діяльності імператора Карла V і королеви Луїзи, – однак ці події розглядалися дослідницею в контексті загальноєвропейської історії. У новій книзі Л. Шорн-Шютте одразу визначає об'єкт дослідження як історію Європи XVI–XVII століть, характеризуючи її як історію поширення конфесійних конфліктів, війн за віру та право і водночас – історію економічної експансії Європи в неєвропейських регіонах світу (S. 7). Дослідниця ставить актуальні питання: що становило економічну, правову, соціальну, релігійну основу європейського життя на початку XVI століття? Що означало поняття Європи для сучасників, чим воно стає в перспективі (S. 10)?

Структура книги дозволяє зробити висновок щодо прагнення Л. Шорн-Шютте дотримуватися проблемно-хронологічного принципу дослідження. Запропонована праця складається із семи розділів. Розділ 1 «Європа в 1500 році» і розділ 7 «Європа в 1648 році» визначені самою дослідницею як пролог та епілог роботи. Вони охоплюють виклад основного матеріалу книги своєрідним кільцем, визначаючи стан розвитку європейського суспільства на початку раннього Нового часу і дозволяючи простежити ті зміни, які відбулися протягом наступних півтора століть. Ці зміни цілком обгрунтовано можуть бути схарактеризовані як процес міжнародного, загальноєвропейського значення.

Перший параграф розділу 1 «Час і простір» є значно ширшим за традиційну характеристику часових і територіальних рамок історичного дослідження. Основну увагу Л. Шорн-Шютте приділяє різним аспектам відліку часу, а також змінам географічних уявлень в Європі протягом раннього Нового часу. Переконаливо розкрито зв'язки цих проблем із політичним курсом європейських держав і суперечностями між ними: так, зокрема, наголошено, що лише в 1700 р. протестанти визнали календарну реформу, запропоновану папою Григорієм XIII (S. 13).

Конфесійні розходження між державами суттєво вплинули і на трансформацію «європейської ідеї» протягом раннього Нового часу. З одного боку, єд-

ність християнства в Західній Європі була порушена внаслідок подій Реформації і конфесіоналізації. З другого боку, цей релігійний розкол посилював небезпеку, в якій Європа перебувала внаслідок експансії Османської імперії. Така ситуація прискорила процеси самоідентифікації європейців у національному, політичному, релігійному аспектах. У середині XVI століття поняття «Європа» вживалося в публіцистиці і в літературі представниками всіх конфесій паралельно до поняття «християнство». Це поняття слугувало авторам для обгрунтування політичної свободи всупереч тиранії, яка пов'язувалася саме з деспотичним ладом турецької держави (S. 18).

Другий параграф розділу 1 «Господарство, право і релігія» характеризує ключові структури, що утворювали європейський соціальний простір раннього Нового часу. Загальний економічний розвиток Європи протягом XVI століття, зазначає Л. Шорн-Шютте, характеризувався піднесенням, пов'язаним зі зростанням європейської торгівлі, а також з демографічними змінами (S. 20). Однак соціальне становище європейських країн суттєво різнилося; основний вплив на це справляла специфіка землеволодіння. Порівняння частки, яку складало дворянство (основний землевласник) від загальної чисельності населення у провідних європейських країнах, підтверджує наявність регіональних відмінностей між цими країнами. Дослідниця характеризує соціальні процеси у Центральній та Східній Європі за допомогою поняття «рефеодалізація» (S. 23), що суттєво відрізняє ці території від Західної Європи, де активно розвиваються ранньокapіталістичні відносини. Поряд із цим у правовому статусі соціальних груп і релігійній свідомості суспільства також відбувалися помітні зрушення. Як зазначає дослідниця, ці зміни знаходять вияв з початком Реформації в Європі.

У розділі 2 «Король як господар? Конституція і соціальний лад» Л. Шорн-Шютте звертається до характеристики соціально-політичних відносин у Європі раннього Нового часу. Дослідниця поділяє матеріал розділу на дві частини, групуючи його зміст відповідно до стратифікації європейського суспільства. «Старими», традиційними ще з часів Середньовіччя, соціальними групами визначені дворянство, бюргерство й селянство. Поряд із ними протягом XVI століття в європейському соціумі з'являються такі групи, як «нове духовенство» та найманці-військові, що виразно відрізняються від середньовічних *oratores* і *bellatores*. Буття цих нових спільнот визначалося виконанням відповідного службового обов'язку, причетністю до певної професії, що потребувало фахових знань та умінь. Саме тому строкатість утворення нових соціальних груп –

зокрема, в Англії, де протестантськими священнослужителями ставали сини як джентрі, так і йоменів (S. 57) – не перешкождала їх ідентифікації. Підготовка священнослужителів і вишкіл ландскнехтів регламентувалися відповідними документами – церковними та військовими статутами. Їх зміст суттєво відрізнявся від канонічного церковного та світського середньовічного права, відображаючи формування нових засад устрою європейського соціуму.

Розділ 3 «Реформація як злам? Релігія і політика» являє спробу осмислення реформаційного руху як чинника трансформації політичних відносин в європейському просторі. Аналізуючи події Реформації переважно в німецьких землях, Л. Шорн-Шютте водночас приділяє увагу їх загальноєвропейському контексту: ставленню до реформаційного руху видатних гуманістів, утворенню різних центрів протестантизму в Європі. Аугсбурзький мир 1555 р. дослідниця визначає як спосіб закріплення «конфесійного співіснування» для багатьох наступних поколінь німецького народу (S. 90).

Водночас загальноєвропейським наслідком Реформації стає глибокий конфесійний розкол суспільства, до якого Л. Шорн-Шютте звертається в розділі 4 «Що таке конфесійна війна? Війна і насильство». Дослідниця наголошує на тому факті, що в одних країнах Європи протягом XVI–XVII століть утвердилася певна конфесія – католицька або євангелічна (Іспанія, Португалія, Польща, держави Скандинавії); у других конфесійна боротьба двох основних християнства тривала (Франція, Англія, Нідерланди); у третій ситуація ускладнювалася внаслідок «мішаної конфесійності» (Священна Римська імперія, Швейцарія, Австрія). Невизначеність відносин між релігійною і політичною сферами залишалася загальноєвропейською проблемою до завершення Тридцятирічної війни (S. 93).

У цих умовах примітною рисою характеру військового протистояння конфесійної епохи стала т. зв. «ресакралізація війни». На ґрунті конфесійного розколу політичні конфлікти набули більшої сили й динаміки (S. 94). Яскравими прикладами цього постають детально зображені Л. Шорн-Шютте Шмалькальденська війна і подальші конфлікти в Німеччині періоду пізньої Реформації, Нідерландська буржуазна революція, релігійні війни у Франції, боротьба між протестантами й католиками в Англії, заворушення в Польщі, Австрії, Італії, що мали місце в середині XVI – на початку XVII століть.

Кульмінаційним пунктом конфесійних конфліктів у Європі раннього Нового часу Л. Шорн-Шютте слушно визначає Тридцятирічну війну. Водночас дослідниця уникає зведення подій 1618–1648 рр. до суто релігійних проблем, що традиційно перебу-

вало в центрі уваги конфесійної історіографії. Не менш важливою є політична боротьба, центр якої становило протистояння між централістськими і федералістськими угрупованнями (S. 141). У зовнішньополітичному плані події Тридцятирічної війни постають заключним етапом тривалого історичного конфлікту між французькими королями й імперією Габсбургів – конфлікту, який набув загальноєвропейського характеру.

Незаперечну цікавість становить авторська характеристика Вестфальського миру 1648 р., дипломатичної підготовки його укладання і наслідків для зовнішньої політики європейських держав. Мюнстерський договір імперії Габсбургів із Францією й Оснабрюцький договір – із Швецією позначили початок нового історичного етапу. Остаточне усунення універсалістських претензій Габсбургів щодо створення світової християнської імперії, юридичне оформлення незалежності Нідерландів і Швейцарії, визнання реформістської конфесії як рівноправної до євангелічно-лютеранської та католицької – ось ключові принципи Вестфальського миру. Л. Шорн-Шютте пов'язує їх сутність із новим для європейської історії виступом політичних сил, уособлених суверенними державами, що вперше були визначені як суб'єкти права народів (S. 143). Зазнали трансформації і принципи конфесійного права, закладені на території Священної Римської імперії внаслідок ухвалення Аугсбурзького миру. Збереження статус-кво між протестантськими та католицькими територіями за станом на 1624 р., визначений в якості «нормального року», повинно було сприяти врегулюванню міжконфесійних відносин мирним шляхом.

Міжнародне значення Вестфальського миру Л. Шорн-Шютте убачає передусім у поступовому перегляді засобів проведення зовнішньої політики. Після Тридцятирічної війни усе більше значення у цій сфері почало надаватися дотриманню правових норм. Таке ставлення визначалося згубністю наслідків застосування військової сили як засобу досягнення влади. Зовнішню політику раннього Нового часу здійснювали не тільки «держави»: її суб'єктами традиційно постають також правлячі династії, міські магістрати, ради, комуни, дворянські родини, курія. Це дає автору підстави для висновку щодо збереження важливої ролі персонального чинника у міжнародних відносинах (S. 146). Однак поряд із цим саме в першій чверті XVII століття поступово розпочинається оформлення концепції природного права, яка ґрунтується на визнанні невід'ємності людських прав, передусім – права на життя. Ця концепція впливає і на перегляд міжнародно-правових норм війни та миру, що знаходить вираз у працях видатного ні-

дерландського юриста і дипломата Гуго Гроція (S. 147). Важливим наслідком укладання Вестфальського миру стає утвердження у зовнішньополітичних відносинах між європейськими країнами поняття державного суверенітету.

У розділі 5 «Життєві етапи і життєві форми раннього Нового часу» мова йде про головні структури повсякденного життя європейського суспільства. Об'єктом авторської уваги стають різні стадії вікового розвитку (від дитинства до старості), родинне життя, система освіти й науки, регіональні і конфесійні особливості. Цей «малий простір» навколишньої дійсності ґрунтувався на понятті «сусідськості», визначеному Л. Шорн-Шютте як засадничий принцип саморозуміння у практиці соціальної системи (S. 151). Для європейців раннього Нового часу образ домівки втілював саму сутність суспільства, а основою цього образу поставали шлюб і сімейні відносини. Домівку і сім'ю дослідниця характеризує як вихідний пункт соціалізації в європейському суспільстві раннього Нового часу; подальший розвиток особи забезпечували освітні інститути. Ідея європейської ідентичності в цей період була пов'язана з ідеалом «республіки вчених» (S. 165). І хоча гуманісти, які обстоювали цей ідеал, не ставили завдання утвердити його на всі верстви суспільства, невпинний поступ у царині освіти спостерігається протягом раннього Нового часу в різних європейських країнах.

Розвиток освітньої системи в XVI–XVII століттях зумовили різні чинники: зростання виробництва, що спричиняло необхідність в освічених фахівцях, значне накопичення наукових знань, конфесійне будівництво, яке потребувало постійного вдосконалення знань священнослужителів. Л. Шорн-Шютте наголошує, що в різних регіонах Європи раннього Нового часу функціонували подібні типи освітніх закладів: від початкових (елементарних) шкіл, де передусім навчалися читанню, письму й лічбі, до «учених шкіл», які забезпечували підготовку до вступу в університет (S. 167–169). Подібністю характеризується і розвиток вищих шкіл, що дозволяє дослідниці вжити поняття «європейський університет» (S. 170). Поряд з університетами, програма яких поступово еволюціонувала в напрямі вивчення явищ навколишньої дійсності, в Європі виникають академії, що стають центрами нового наукового знання (S. 173).

Принципові зрушення протягом раннього Нового часу відбуваються і в самосвідомості європейців. Самоідентифікація поступово змінює свій характер: поряд із конфесійними ознаками вона охоплює і національні характеристики. Формування сучасних європейських націй, як показує Л. Шорн-Шютте, містить такі складові, як патріо-

тизм і регіональна свідомість. Батьківщина – поняття, яке протягом раннього Нового часу аналізують німецькі, англійські, французькі мислителі. Осмислення цього поняття пов'язується ними з традиціями, історичною пам'яттю, відносинами між державою та суспільством, стосунками між представникам одного народу. Національна і регіональна самоідентифікація дозволяє дослідниці схарактеризувати європейське суспільство XVI–XVII століть як «грумаду патріотів» (S. 197).

Розділ 6 «„Європеїзація” світу: початок європейського колоніального будівництва» є особливо значущим в аспекті вивчення Великих Географічних відкриттів та їх історичних наслідків. Зокрема, видається слушним підхід до визначення колоніальних типів, які Л. Шорн-Шютте, згідно з класифікацією відомого дослідника колоніалізму Ю. Остерхаммеля, поділяє на «володіння-колонії» та «поселення-колонії» (S. 200). До перших віднесено більшість територій, захоплених європейцями в Азії, Африці і Латинській Америці. Другий тип охоплює північноамериканські регіони – Нову Англію, Нову Францію.

Система «володіння-колонії» формується з початку XVI століття. Після Великих Географічних відкриттів розпочинається масштабна європейська експансія – проникнення іспанських та португальських конкістадорів до Нового Світу, захоплення африканських та азіатських територій. Як наголошує дослідниця, вагому роль у формуванні колоніальної системи відіграв конфесійний чинник: адже католицькі ордени (передусім, домініканці) були провідною ідеологічною силою вторгнення. Водночас Л. Шорн-Шютте згадує і тих священнослужителів, діяльність яких була спрямована на захист прав завойованих народів, обстоювала ідеали християнського гуманізму (Б. де Лас Касас, Ф. де Віторія) (S. 207–210).

Дещо іншим виявився історичний шлях північноамериканських «поселень-колоній». Їх заснування і розвиток були тісно пов'язані з розвитком капіталістичної економіки в державах-метрополіях – Англії та Франції. Нові території ставали об'єктом визиску, передусім – шляхом нееквівалентного товарообміну. Важливу роль в європейській експансії на північноамериканські землі відіграв також конфесійний чинник: адже значна частина поселенців емігрувала саме за релігійними мотивами (французькі гугеноти, англійські пуритани). Однак в кінцевому підсумку домінування європейців у «поселеннях-колоніях», як і у «володіннях-колоніях», виявилось забезпеченим силою зброї.

У заключному розділі книги Л. Шорн-Шютте здійснює загальний огляд стану європейського суспільства в середині XVII століття. Суспільно-полі-

тичні відносини на цей час характеризувалися тенденціями партикуляризму та централізму, боротьба між прибічниками яких найбільш виразно виявилася під час Тридцятирічної війни. Однак і після укладання Вестфальського миру обидві тенденції продовжують втілюватися в політичному житті європейських держав. Структура європейського соціуму на цей час ускладнюється, інтегруючи нові соціальні групи. Релігійна ситуація в Європі після завершення Реформації визначається дослідницею як «конфесійний паритет і співіснування» (S. 233). Прогрес техніки, мистецтва, культури, наукових знань вирішальним чином впливає на комунікацію Європи з іншими частинами світу. У самосвідомості європейців відбувається переосмислення категорій «своє» та «чуже», які набувають нових

масштабів і відповідно – наповнюються новим змістом.

Значення праці Л. Шорн-Шютте для подальшого розвитку сучасної історіографії раннього Нового часу є незаперечним. Висвітлення актуальних методологічних і практичних проблем європейського суспільства раннього Нового часу, здійснене дослідницею, має сприяти становленню історіографічного образу Європи як цілісності. Географічні відкриття, військові конфлікти, дипломатичні переговори – усі ці процеси, безпосередні наслідки яких були як позитивними, так і негативними для європейських та неєвропейських суспільств, в історичній перспективі незворотно змінили шлях світового розвитку, посприявши утвердженню основних пріоритетів сучасної цивілізації.

Karikov S.A. By the ways of discoveries, fields of battles, halls of negotiations. The review of the book: Schorn-Schütte L. Konfessionskriege und europäische Expansion. Europa 1500–1648. – München: C.H. Beck, 2010. – 276 S. / National University of Civil Defence of Ukraine.

The review deals with the problem of confessional wars and European expansion during Early Modern Age. It is defined that L. Schorn-Schütte has characterized changes in European society as a process of international value. The conclusion about influence of the geographical discoveries, military conflicts, diplomatic negotiations on further historical development of the world is made.

Keywords: Europe, confessional war, expansion, historiography, society, Early Modern Age, confession, authentication.

Кариков С.А. Путиями открытий, полями битв, залами переговоров. Рецензия на книгу: Schorn-Schütte L. Konfessionskriege und europäische Expansion. Europa 1500–1648. – München: C.H. Beck, 2010. – 276 S. / Национальный университет гражданской защиты Украины.

В рецензии рассмотрена проблема конфессиональных войн и европейской экспансии в течение раннего Нового времени. Отмечено, что Л. Шорн-Шютте характеризует изменения в европейском обществе как процесс международного значения. Сделан вывод относительно влияния географических открытий, военных конфликтов, дипломатических переговоров на дальнейшее историческое развитие мира.

Ключевые слова: Европа, конфессиональная война, экспансия, историография, общество, раннее Новое время, конфессия, идентификация.

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2012

Прийнята до друку 19.10.2012